

САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ
Зборник радова са XIV научног скупа младих филолога Србије, одржаног
2. априла 2022. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
Година XIV / Књ. 2

Издавач

Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу

Уређивачки одбор

Проф. др Милош Ковачевић, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Драган Бошковић, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Владимир Поломац, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Никола Бубања, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Јелена Петковић, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Биљана Влашковић Илић, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Анђелка Пејовић, Филолошки факултет, Београд
Проф. др Ала Татаренко, Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко“, Лавов, Украјина
Проф. др Миланка Бабић, Филозофски факултет, Универзитет у Источном Сарајеву, Босна и Херцеговина
Проф. др Михај Радан, Факултет за историју, филологију и теологију, Темишвар, Румунија
Проф. др Димка Савова, Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска
Проф. др Душан Маринковић, Филозофски факултет Свеучилишта у Загребу, Хрватска
Проф. др Персида Лазаревић ди Ђакомо, Универзитет „Г. д Анунцио“, Пескара, Италија

Одговорни уредници

Проф. др Маја Анђелковић
Проф. др Мирјана Секулић

Рецензенти

Проф. др Славица Гароња Радованац
Проф. др Маја Анђелковић
Проф. др Душан Живковић
Проф. др Часлав Николић
Проф. др Биљана Влашковић Илић
Проф. др Јелена Арсенијевић Митрић
Проф. др Данијела Јањић
Проф. др Милка Николић
Проф. др Татјана Росић
Проф. др Марија Панић
Проф. др Јована Павићевић
Проф. др Јасмина Теодоровић
Проф. др Марија Лојаница
Доц. др Јелена Младеновић
Доц. др Анка Ристић
Доц. др Ана Живковић
Доц. др Јелица Вељовић
Доц. др Тијана Матовић
Доц. др Александра Матић
Доц. др Ђорђе Радовановић
Доц. др Ксенија Вранеш
Др Светлана Рајичић Перић

Секретар уредништва

Светлана Стевановић

Зборник радова са XIV научног скупа младих филолога Србије,
одржаног 2. априла 2022. године
на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу

САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Година XIV / Књ. 2

Крагујевац, 2023.

Александра В. Чебашек¹
 Универзитет у Крагујевцу
 Филолошко-уметнички факултет
 Центар за научноистраживачки рад

САМОУБИСТВО И СИМБОЛИЧКИ ПОТЕНЦИЈАЛ ИКОНЕ (И) БОГОРОДИЦЕ У НОВЕЛИ „КРОТКА” Ф. М. ДОСТОЈЕВСКОГ^{2 3}

Основна намера рада јесте испитивање повезаности између чина Кроткиног самоубиства и Богородичине иконе којој је Кротка била привржена. Рад ће се бавити симболиком иконе која је слика узвишеног религијског значења и Богородицом као хришћанском представом и основом, на основу чега ће бити тумачена њихова симболика наспрам почињеног самоубиства. У раду ће бити анализиран Кроткин однос према вери, икони и Богородици. На основу специфичног извршења Кроткиног самоубиства – скоком са прозора док у рукама грли икону Мајке Божије – испитаћемо симболичне домете који се разоткривају у поменутој парадоксалној, апокалиптичној ситуацији. Оно грешно и оно свето симболички је стопљено у једно – у смрт. Оквир једног од највећих људских грехова – самоубиства – сусреће се са оквиром једне од темељних личности хришћанства. Богородица која је симбол свега чистог, невиног и узвишеног, која је симбол рађања и живота, која је симбол спасења и љубави – сведок је и саучесник у трагичној смрти јунакиње новеле Достојевског. Дијаметрално супротне, симболичка моћ иконе (и) Богородице и симболичка моћ самоубиства, новелу Кротка отварају другачијем начину читања и разумевања.

Кључне речи: икона, Богородица, самоубиство, смрт, апокалипса, Кротка, Достојевски

1. Увод

Када Карпатски и Флакер (1975: 303–305) истичу позицију Ф. М. Достојевског у оквиру новије руске књижевности, одређујући га као писца који књижевним делима обухвата три фазе руског реализма (рани, развијени и високи реализам⁴), аутори *Повијести свјетске књижевности* (1975) истичу и извесну модерност – модерну савременост Достојевског. Наиме, поред Толстојевог *Раиша и мира*, унутрашњим монологизацијама у роману *Браћа Карамазови* Достојевски претходи читавој модерној, а не само руској књижевности. Поред романа, Достојевски је и писац новела и кратких прича, међу којима се, што се моћи унутрашње монологизације и психологизације ликова тиче, истиче новела „Кротка”,

1 aleksandra.cebasek@filum.kg.ac.rs

2 Текст представља прерађену верзију мастер рада „Мотив самоубиства у новели Кротка Ф. М. Достојевског”, писаног под менторством проф. др Јелене Арсенијевић Митрић, одбрањеног у септембру 2019. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу.

3 Истраживање спроведено у раду финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2022. години број 451-03-68/2022-14/ 200198).

4 Фаза раног реализма карактеристична је за стваралаштво Достојевског пре 1849. године (*Бедни људи* и *Беле ноћи*), затим фаза развијеног реализма важи за романе *Злочин и казна* и *Идиот*, док аутори *Повијести* као примере високог реализма издвајају Толстојев *Раиш* и *мир* и *Браћа Карамазови* Достојевског.

објављена 1876. године унутар *Пишчевог дневника*⁵. Карпатски и Флакер (1975: 329) истичу да се због своје структуре и нарације новела „Кротка” наводи као „раћање унутрашњег монолога”, па и „струје свијести” у светској књижевности. Проблематика коју „Кротка”, „директно конструисана на мотиву свесног незнања” (Бахтин 2000: 234), покреће, метафизичког је карактера: реч је о проблематици људског положаја (уп. Де Шлезер 1981: 177). Инспирацију за Кроткин лик Достојевски налази у новинским белешкама (в. Кабић 2009: 37), на основу чега разграђује основни мотив – извесна Марија Борисова извршава самоубиство скоком са четвороспратнице са иконом у наручју.

У студији *Самоубиство* Емил Диркем (1997: 61–68) указује на четири типа самоубиства: 1. манијачко, 2. меланхолично, 3. опсесивно и 4. импулсивно или аутоматско самоубиство. На основу Диркемових (1997: 62, 63) карактеристика, Кроткин суицид одговарао би меланхоличном самоубиству:

повезано је са стањем потиштености, претеране туге која доводи до тога да болесник више не процењује здраво своје односе са личностима и стварима које га окружују. Задовољства га више нимало не привлаче; све види у црном. Живот му изгледа досадан и болан. Како су ова расположења трајна, и самоубилачке идеје су трајне, а општи мотиви који их одређују увек су видљиво исти.

Међутим, Јован Стриковић (1982: 10) у студији *Самоубиство и апсурд* говори о „апсурдним” самоубиствима до чијих унутрашњих мотива није могуће доспети ни научном апаратуром ни конкретним теоријским параметрима. Детерминација апсурдно важи за спољни свет, док је за самоубицу то недостатак мотива за живљење. Човеков је душевни свет комплекс представа испуњен психичком енергијом, где је човеково „ја” присиљено да успоставља хармонију (уп. Стриковић 1982: 11). Посустајањем деловања човековог „ја” свој утицај започињу преовлађујуће тенденције са којима се, временом, човеково „ја” поистовети. Тако настају страст, мономанија, опседнутост и апсурд, једно специфично ментално стање (уп. Стриковић 1982: 11).

Са друге стране, говорећи о Достојевском човекобогу као парадигми модернистичког суицидалног дискурса и поводом суицидалне трагичности „Кротка”, Радовановић (2021: 106) истиче:

Достојевски тако жели да „залечи рану” коју је и његов модернизам отворио на телу традиционалног хришћанства, јер ништа тако не оспорава Бога у његовој примарној, новозаветној улози да буде самилостан и да прашта, као онај један случај на који ће, у епохи ослабљене вере, указати модернистичка поетика. То да постоји неко деловање или неки чин који је без сумње неопростив, удара на сам темељ идеје о свеопштем опросту и о великој човекољубивости хришћанства.

Говорећи о *кротким* самоубиствима *смерних*, међу која спада и Кротка, Данило Кабић (2009: 35–41) у студији *Чишање Достојевског, самоубиство* истиче став Достојевског који подвлачи како самоубиство *смерних* није бунт против Бога, већ је тај суицид трагична последица људске судбине. Тиме се, парадоксално, потиरे добро позната осуђујућа онтолошка парадигма хришћанства о самоубицама. Никако не оспоравајући трагичност судбине, суицидална онтологија Кроткиног чина непобитно у фокус доводи хришћанство, Бога и Богородицу

5 Борис де Шлезер (1981: 277) указује да су се новела „Кротка” и „Сан смешног” човека појавили 1877. године у *Пишчевом дневнику* који је сам Достојевски приређивао. Новеле имају заједнички извор – *Записе из подземља*, које је Достојевски објавио у пролеће 1864. године, у часопису *Епоха*.

управо због симболичног оквира суицида у којем је грешно и свето – суицид и вера – скопчано и узрочно-последично везано.

2. „Кротка”⁶ као загонетка

Служећи се унутрашњим монологом, супруг преуређује (унутрашњи) наратив, стављајући га у облик материје⁷. Исповедање⁸ тече из перспективе супруга (41) који, гледајући у леш покојне Кротке (16), даје ретроспективу догађаја причом о њиховом браку⁹, односу и дешавањима који су самоубиству претходили. Од примарне важности јесте чињеница да је Кротка жртва супругових тиранских васпитних пракси, које су, како и Де Шлезер (1981: 228) запажа, његов начин освете својој бедној прошлости: „потребно је да обликује то дете [Кротка има шеснаест година, *прим. ауш*]: она мора да му се диви, да га обожава, да постане свесна његове величине, његове племенитости, она мора да му показује огледало које ће му вратити његову сопствену увеличану слику. Изградио је, у том циљу, свиреп систем васпитавања.” (Де Шлезер 1981: 278) Исповедном приповешћу супруг разоткрива своју деструктивност упркос свим напорима да „окриви другу страну”. Трагајући за кривцем и узроком самоубиства, супруг жели „да открије ’кривца’, нејасно слутећи да је то он и покушавајући да докаже како он то није” (Николић 1975: 8).

Брачни је однос дисфункционалан, будући да почива на патријархалном ставу да „жена, и још од шеснаест година, мора да се *покори* мушкарцу” (Достојевски 2012: 146). Проблематичан однос према жени огледа се и у избегавању њеног именовања – она је једноставно, као што и псеудоним Кротка каже – покорна¹⁰: „она је јунакиња у свести приповедача виђена потенцијално као она која треба да буде кротка” (Ахметагић 2013: 151). Потреба за тим проистиче из садистичке¹¹ и нарцистичке ноте психолошког профила супруга коју, упорним прикривањем и проблематизацијом супруге, сам разоткрива. У циљу *покоривања* Кротке, супруг ограничава слободу, кретање и говор, не би ли успео да оствари потпуну доминацију над њом. Но, неочекивано пружање отпора супругу и „њена слобода да изабере самоубиство” (Ахметагић 2013: 140) јесте оно што Кротку чини коначно непокорном.

Покушавајући себи да пронађе оправдање, а њој наметне кривицу¹² („Она је крива, она је крива...” (Достојевски 2012: 148)), његов коначни је закључак да се „са мном се ипак могло живети” (Достојевски 2012: 178) Напослетку, за супруга је можда њена малокрвност разлог суицида, као и истрошеност животне енергије, можда једноставно немање жеље за животом или *какав случај*... Бежећи од признања мученичких тактика које су претходиле и допринеле самоубиству,

6 „То је биће чисто, безазлено и, суштинска црта, сасвим беспомоћно; то је обележена жртва, жртвено јагње.” (Де Шлезер 1981: 278)

7 „Овде наилазимо на изразиту сижејну анакризу, карактеристичну за жанр, са оштрим контрастима, мезалијансама и моралним експериментима, у облику солилоквија.” (Бахтин 2000: 147)

8 Реч је намерно употребљена у контексту исповедања грехова, што супруг и чини.

9 О дисфункционалном браку у новели „Кротка”, в. Чебашек 2021: 55–64.

10 Према де Шлезеру (1981: 278), надимак Кротка нема смисао и одзвуче придева кротка, наслова. Кротка се не примењује никада на ствари, само на живе.

11 Милица Николић (1975: 61) новелу „Кротка” дефинише као „причу о мучењу” у којој муж-мучитељ своје тактике мучења уопште не препознаје као такве.

12 „Срозати такво биће, учинити да се оно осећа кривим, понашати се као да оно јесте криво, значи себе пред собом рехабилитовати.” (Ахметагић 2013: 148)

супруга брине – самоћа: „и опет ја сам са својим залогама” (Достојевски 2012: 178), а не чињеница да ће као супруге, као живог бића, више нема.

Загонетни тон новеле „Кротка” који дозвољава разносмерне могућности интерпретација истакнут је у самом наративу. Описујући брачни однос, супруг ће рећи:

На њену раздраганост сам одговарао ћутањем, благонаклоним, додуше; а она је прилично брзо приметила да је између нас велика разлика, и да сам ја – *загонетика*. А ја сам, то је оно што је важно, баш и хтео загонетку! Можда сам све те глупости и радио да створим загонетку. (Достојевски 2012: 142)

Али, ко је загонетка? Симболични одабир смрти – самоубиства – Кротку чини загонетком ове новеле. Томе доприноси суицидални тренутак који поприма највиши облик симболизације. Кротка – и као књижевни лик и као жена и као самоубица – остаје загонетка. Песма коју певуши, молитва, осмех, Богородичина икона и суицид, делови су те загонетке.

3. Суицид са осмехом

На основу сижеа да се закључити да кулминација и зачетак Кроткиних мисли о самоубиству не долазе одједном. Сурови сплет животних околности, психофизичка мучења у браку, осећање понижености и увређености, осећање неприпадања и наметнуте „кривице” доводе до измешаности стида и гриже савести јер изненадно заљубљени мучитељ признаје да ју је и оженио – само да би је мучио (уп. Достојевски 2012: 170). Психичка растројеност и неуравнотеженост мисли логичан је след догађаја, будући да Кротка услед супругове бурне промене више не успева да разграничи шта је реално, шта је игра, а шта је, ту, љубав. Раздор између интегралног погледа на свет који је одраз човекових жеља, захтева и могућности, према суицидологу Јовану Стриковићу (1982: 13), доводи до разрешења тог несклада идејом о самоубиству. Када постане немогуће поднети да нема одговора спољног света на људске, рационалне тежње, када у несагласност ступе душа и тело – израња идеја о самоубиству (уп. Стриковић 1982: 14). Свест о сопственом отуђеном и изопштеном положају директно активира извесност и коначност људског живота. Другим речима, људско се биће сусреће са апсурдним постојањем у свету – постојањем одређеним смрћу (уп. Стриковић 1982: 15–17). Бирајући да побегне у смрт, дубина њеног бића у себи је сажела и кроткост и достојанство, и очај и кривицу, и стид и грижу савести, и гордост и револт, али не и љубав: „Његова љубав, која је, на узлазној линији Њеног доживљавања Његовог мучења, била је она највиша тачка коју Она није могла да поднесе.” (Николић 1975: 64) Кротка не (пре)познаје љубав ни у делима ни у човеку. Не успевши да поднесе изненадну „љубав” свог мучитеља, јер „[в]олети, за њега, то није признати стварност особе, открити у њој „субјекта”, себи равног: волети, то је тиранисати” (Де Шлезер 1981: 278), Кротка бира скок у смрт са иконом религије која је религија љубави.

Свет који Кротку окружује туђ је, непријатељски, хладан и безнадежан, а „човек не може у леденој хладноћи већ у топлини” (Берђајев 2011: 7). Од смрти родитеља Кротка нема тоpline у свом животу – утеху, мир и топлину пружала је икона. Држање иконе у наручју приликом скока подсећа на загрљај вољене особе. Стога, у начину држања иконе препознат је вид чезнућа за топлином која као да јој је обећана са оне друге стране. Симболички загрљај иконе (п)остаје Кроткин једини топли свет у ком је „срећна”.

Према Диркемовој (1997: 324) етиолошкој и морфолошкој класификацији друштвених типова самоубиства Кротка би одговарала мешовитом типу – его-алтруистичком самоубиству, будући да њен чин одликује меланхолија ублажена извесном моралном чврстином која се прелива у мистични ентузијазам. Двадесетак минута пре суицида, служавка Лукерја¹³ затиче Кротку са иконом: „[Лукерја је, *прим. ауи*] изненада ушла код госпође у нашу собу да је нешто пита, не сећам се шта, и видела како је њена икона (иста она икона са Богородицом) скинута са зида и стоји пред њом на столу, као да се баш пре тога молила” (Достојевски 2012: 174).

Међутим, Лукерја је и једини директни сведок самоубиства:

Стоји уза зид, поред самог прозора, руку наслонила на зид, а главу положила на руку, стоји тако и нешто мисли. И стоји тако дубоко замишљена, није ни приметила како ја стојим и посматрам је из друге собе. Видим као да се осмежује; стоји, размишља и смеши се [...] изненада чујем – отвара се прозор [...] кад видим: попела се на прозор и стоји на њему, на отвореном прозору, окренутих леђа, с иконом у рукама. Срце ми је замрло, довикнем јој: ‘Госпођо, госпођо!’ Чула је, померила се мало, као да је хтела да се окрене, али није се окренула, већ је с иконом на грудима ступила и бацила се кроз прозор! (Достојевски 2012: 175)

Загонетни осмех на лицу пре суицида доводи у питање Кроткино виђење наступајуће смрти као такве. Сусрет меланхолије једног и активне енергије другог, тренутак је када се суицидални егоизам меша са мистицизмом (уп. Диркем 1997: 320). Може се помислити да Кротка – „срећни” самоубица – парадоксално, као у каквој епифанији, *замишља, види, осећа нешто*. Међутим Берђајев (2011: 21) истиче да за самоубицу „више не постоји Бог, ни свет, ни други људи, па чак ни они људи због којих он одлучује да се убије” (Берђајев 2011: 21). Самоубилачки осмех остаје недокучив.

4. Символика иконе (и) Богородице

Свако уметничко дело посматрано је кроз затворени троугао – уметник, његово дело и гледалац. Са друге стране, икона уноси „појаву четвртог елемента у односу на троугао: појаву трансцендентног, *чије присуство сведочи*” (Еводкимов 2009: 236). Дакле, икона не црта трансцендентно, не постварује га, него слика присуство. Као слика религиозног значења, икона симболизује микрокосмом – она је „чудо вере” (Еводкимов 2009: 239). Боје јој се не смеју мешати, а златна основа јесте светлост и милост Божија и Бог као основа свега. Њена је индивидуална грађа манифестни свет који симболизује узајамну створеност свега створеног (уп. Купер 2004: 52). „Икона је, пре свега, представа – у границама темељне немогућности да се адекватно изрази божанско – трансцендентне стварности и носилац посредништва: она настоји да усмери дух на слику која га преноси и усредсређује на стварност коју симболизује” (Шевалије, Гербран 2004: 288). У хришћанској иконографији Богородица је симбол божанства и узвишености. Обично је приказана са ореолом, обучена у плави плашт који симболизује заштиту, док се боја плашта повезује са небом и Царством небеским, као и са водама крштења (уп. О’Конел, Ери 2007: 47). Божији налог Богородици јесте да створени свет доведе у ред и спаси од пролазности, тј. смрти (уп. Стојановић 2012: 216), својом милошћу

¹³ Анализа тајанствености служавке Лукерје превазилази оквире овог рада, те ће о природи и функцији овог лика више бити речено у неком од будућих радова.

према грешнима и заблуделима, напаћенима и кривима за туђу патњу, милошћу којом човеку отвара небеске сфере (уп. Стојановић 2012: 220).

Услед сиромаштва и незавидног положаја, Кротка односи вредности залагачу – будућем супругу – који искоришћава њену тешку животну позицију. Кротка залаже породичну икону, икону Мајке Божије са златним украсима:

Богородица. Богородица са дететом, домаћа, породична, старинска икона од сребра, са позлаћеним украсима – вреди – па шест рубаља вреди. Видим: драга јој је та икона, залаже је целу, не скидајући украсе. Кажем јој: боље би било само скинути украсе, а икону вратити; јер незгодно је, ипак је икона. (Достојевски 2012: 135)

За Кротку икона Богородице симболизује подсетник на некадашње мирно, чедно и безбрижно доба проведено са породицом, она је: „без сумње, остатак из неокаљаног света детињства и представља спој са њим у часу смрти” (Стојановић 2009: 197). Немоћ која је наводи да заложи икону иста је немоћ због које једино икону односи у смрт. Тиме, Кротка симболички успева „да задржи везу и (непосредни физички) додир са оним што је у њеном животу било само добро” (Стојановић 2009: 196). Икона, симбол вере и молитве, „никада није сама себи сврха, него је увек средство [...] она [је] прозор отворен између неба и земље, али отворен у оба смера” (Шевалије, Гербран 2004: 288). Суицидом је икона из реалности живота пренета не само у метафизику смрти већ, парадоксално, у метафизику самоубиства.

Улога иконе трагична је колико и Кроткина судбина, најпре „икона има педагошку функцију, она је стално подсећање на Бога и она подстиче жељу за подражавањем” (Евдокимов 2009: 232). Затим, икона постаје извор прихода и део породичног дома. Напослетку, постаје и Кроткин сапутник у смрти. Икона Мајке Божије, оне која је подарила живот Сину Божијем, симболички је доведена у везу са забрањеном смрћу, са самоубиством. Чвор за разумевање Кроткиног самоубиства – икона, савезник је у Кроткином насиљу над смрћу и насиљу над животом.

Парадоксалност Кроткиног суицида почива на чињеници да врата насилне смрти отвара управо Мајка Божија, што је вид (де)сакрализације и (де)ритуализације хришћанске догме. Другим речима, „[с]амоубиство је значило непоштовање живота као носиоца душе, што је била суштина хришћанског учења; заповест да човек љуби ближњег свога као самога себе, постаје бесмислена ако је дозвољено да човек убије самог себе” (Кабић 2009: 27). Скок са иконом, дакле, симболизује скрнављење сакралног света, будући да се самоубиство одиграва са оном која даје животе, Мајком Божијом. Ако је „[с]мрт [...] највеће и последње зло [које, прим. ауџ] није само зло [јер је, прим. ауџ] Христос [...] смрћу смрт победио” (Берђајев 2011: 21), могуће је закључити да је суицид једини чин који је супротан од Христа, он је негација хришћанства. Берђајев (2011: 23) сугерише како Достојевски на примеру Кирилова из романа *Зли дуци* самоубиство дефинише као атеизам, негирање Бога и стављање себе на место Бога. Ако је свака икона функција иконе Спаситеља (уп. Евдокимов 2009: 240), симболика Кроткиног самоубиства – односно, фигуративног „убијања Бога” и себе скоком са иконом у наручју – може бити тумачено као прелаз¹⁴ у смрт – само насилно.

Са друге стране, приврженост икони може бити тумачена као тајна Кроткина нада да ће грех самоубиства – почињен са Мајком над мајкама – можда, бити

14 Прелаз у смрт може бити тумачен и у контексту иконе, будући да њена симболика подразумева раставање свих граница пошто симболизује међу светог и мирског, божанског и људског. (уп. Кулер 2004: 52)

опроштен, јер, како Стојановић (2009: 197) наводи, икона је заштита и пратња Богородице која треба у смрти да јој подари опроштај, пошто је на земаљском свету није наградила и подарила јој мир, да је бар сачува „тамо” од „казне и ништавила”. На основу везаности за икону да се закључити да је Кротка верник, те је стога морала бити свесна чињенице да чин самоубиства подразумева последице. Реч је о црквеном ставу према самоубицама: самоубица се сахрањује без погреб, црква гледа на њега „као на човека осуђеног на вечну погинућу” (Берђајев 2011: 6). Символика скока са иконом дозвољава наслуђивање садржине нечујне молитве: да не буде изопштена из вере и цркве, да не буде анатемисана и одбачена од Бога. Драган Стојановић (2012: 52) истиче следеће:

Богородици се приписују разна својства и моћи, а пре свега њена спремност да прашта или да се обрати свом сину с молбом да и тешки грехови буду опроштени – милостивост и сажалење иду код ње испред праведности или строгости у поштовању и тумачењу канона, оних који су на небу или на земљи, свеједно. Она је брза заступница пред Богом, или још лепше: „топла заступница”, како сама за себе каже. Бог тешко може нешто да јој одбије, па и ђаволи то знају и то их доводи до очаја: обратити се њој за помоћ даје највеће изгледе.

Дакле, ако је Богородица „стална пнеуматофора (носилац духа) и због тога стална благодатна посредница између људи и Христа” (Јеротић 2000: 9), јасно постаје да је молитва несумњиво упућена¹⁵ Богородици зато што је Мајка Божија „заступница читавог људског рода пред Богом, и [...] без њеног посредовања, молитва нема праву тежину и вредност, свако се мољење окончава молитвом Богородици” (Живковић 1985: 83). Молитвено обраћање Мајци и Христу последња је нада у спасење из пакла на земљи – нада да ће, тамо, доле, у паду, dospети до раја¹⁶, до предела вечног и сакралног:

Самоубиство је оптужба усмерена ка друштву и његовим првацима, зато што онај који се убије саопштава да му је драже ништавило и опасности оностраних од света који је за њега постао пакао. Самоубиство је приговор, оптужба, то јест увреда живих, а нарочито оних који су задужени за срећу читавог колектива. (Миноа 2008: 400)

Као неизбежни почетак и завршетак судбине људског бића, Богородичина икона у новели „Кротка” симболизује и прво крштење душе и коначну смрт бића које никада неће, као верујући хришћанин, имати права да васкрсне. Ако је Кроткино коначно опредељење и једини метафизички ослонац вера, одн. икона Мајке Божије, Кротка скончава са снажним „поверењем у Богородицу”. Но, ако је код Достојевског „[о]дгонетка највеће загонетке сва у Христу, у веровању у Христа” (Стојановић 2009: 189), онда би суицид са иконом потенцијално указивао на симболичко „ништење” вере јер је, према Берђајеву (2011: 15), самоубиство негирање три највеће хришћанске врлине – вере, наде и љубави. Упркос парадоксалном молитвеном чину пре суицида, Кротка остаје у вери до смрти, полажући наде и поверење у Богородицу, своју сапутницу из детињства. Оквир једног од највећих

15 Осим Богородици молитва је директно упућена Христу, будући да је Христос Мајци Божијој дао право да „може да посредује за све људе код њеног Сина, што би требало да значи да све искрене молитве које људи упућују Дјеву Марији, она преноси своме Сину и сама молећи за оне који се њој моле” (Јеротић 2000: 9).

16 Кротка је трагично осуђена на немогућност и оностраног и оностраних раја. Ово страни рај немогућ је јер је у души мужа-мучитеља: „Не знаш ти каквим бих те рајем ја тебе окружио. Рај би био у мојој души, засадио бих га свуда око тебе!” (Достојевски 2012: 179). Немогућност оностраних раја последица је смртог греха, самоубиства. Стога, Кротка је један од најтрагичнијих ликова опуса Достојевског.

људских грехова – самоубиства – сусреће се са оквиром једне од темељних личности хришћанства. Богородица¹⁷, најсавршенија сублимација нагона и најдубљи склад љубави (уп. Шевалије, Гербран 2004: 533), симбол чистог, невиног и узвишеног, симбол рађања и живота, симбол спасења и љубави – сведок је и саучесник у трагичној смрти. Предсмртни загрљај иконе последња је, али узалудна, нада у опроштај. То је узалудни покушај остајања на Христовом путу (уп. Арсенијевић Митрић 2020: 219). Узалудност потиче из онтолошке тежине Кроткиног суицида који потиरे и пре- и постегзистенцијално стање проповедано хришћанством, будући да вера као таква добровољном смрћу бива обесмишљена. Суицидом – вера, икона и Богородица постају саучеснички ентитети у смрти. Контекстуалним чином суицида ти ентитети остају деградирани, поништени, опозвани. Религију, Богородицу и Христа Кротка поништава својим чином.

Ако је „[п]сихологија самоубиства [...] пре свега психологија безнађа” (Берђајев 2011: 10), безнадежност води ка немогућности проналаска смисла живота, самим тим и решења. Самоубица гледа на свој живот као на *разлог да буде мртав* јер ни у чему не види смисао, задовољење и радост. Како Берђајев наводи, права радост није у добрима света већ у уздизању у духовном животу у близини Бога. Тако човек ураста у вечност. Развојем духовног живота постиже се слобода од света. Самоубицу убија његов сопствени свет који је он одредио као мрак и као коначност (уп. Берђајев 2011: 19). Ипак, Кротку ни духовни живот не одржава у животу, иако је његова симболичка репрезентација, Богородичина икона, једном била нада у бољитак. Кротка није успела да се осети слободном од света. Губитак животног темеља Кротку одводи мраку, коначности, безизлажности и апсолутној равнодушности – човек, равнодушан према свима, свему и себи, може, и поред вере, подићи руку на себе.

5. Симболика песме

Кроткина песма јесте један од тајновитих чворова који омогућава широк дијапазон анализе:

наједном, чујем како она у нашој соби, седећи за својим столом, тихо, тихо [...] пева. То је на мене оставило веома дубок утисак, још и сад не могу то потпуно да схватим. До тада је скоро никад нисам чуо да пева, можда само првих дана, кад сам је довео у кућу, док смо још могли да будемо несташни, и кад смо гађали у мету из револвера. Глас јој је тада био прилично снажан, звонак, помало несигуран, али врло пријатан и здрав. Сада је песма била тако слаба, о, нећу да кажем одбојна, већ као да јој је глас напукао, сломио се, као да више не влада њиме, као да је и сама песма некако болесна. (Достојевски 2012: 166)

Након песме, следи промена понашања и опхођења супруга према супрузи: разлог није то што је Кротка напоскон живнула и запева, већ то што је *одлучила да прекине ћутање*, и то певањем. За супруга песма је знак његовог искључивања из њеног присуства: „Кад је већ у мом присуству почела да пева, значи да ме је заборавила – то ми је било јасно и страшно!” (Достојевски 2012: 167) Песмом Кротка је покренула њега самог на акцију: „Оставила га је уверењу да је свемогући арбитер догађања, али је паралисала Његов механизам нападачке одбране

17 „У апокалиптичке фигуре мајки спадају Девица Марија и тајанствена жена која се појављује овенчана звездама на почетку дванаесте главе Откривења, а приказана је и као месијина мајка.” (Фрај 1985: 178). Почетак дванаесте главе Откривења гласи: „жена обучена у сунце, и месец под ногама њеним, и на глави њеној венац од дванаест звезда” (Отк. 12, 1).

и довела до тачке 'копрена је пала'" (Николић 1975: 55). Главна брига постаје могућност да га је заборавила, а не болест песме и скрушеност гласа. Чињеница да Кротка није прекинула ћутање обраћањем њему, већ се окренула себи и ћутање окончала песмом – песмом за себе, не за њега, разлог су његовог наглог емотивног пуцања и накарадне изјаве љубави:

Пришао сам јој и сео поред ње, приљубивши се уз њу као махнит. [...] Она се опет тргла и одмакла, врло уплашена, гледајући ме у лице, али се наједном строга зачуђеност појавила у њеним очима. [...] Све се у мени потресло и готово сам пао пред њене ноге. Да, пао сам пред њене ноге. Одмах је скочила, али сам је с необичном снагом ухватио за обе руке. [...] Плакао сам, говорио нешто, али ништа нисам успевао да кажем. Онај страх и зачуђеност наједном су се код ње претворили у неку забринутост, у неко необично питање, и чудно ме посматрала, чак сурово, нешто је хтела што пре да схвати, и насмешила се. Много се стидела што јој љубим ноге, и склањала их је [...] и почела је одједном да се смеје од стида. Осетио сам како је обузима хистерија, видео сам то, руке су јој дрхтале [...] и одједном је зајецала и уздрхтала; обузео је страховит напад хистерије! Уплашио сам је. (Достојевски 2012: 168, 169)

Очигледно, изненадна објава љубави није усаглашена са дотадашњим односом према њој. Излив нежности, љубави, емоција контрадикторан је, парадоксалан, страховит и нимало очекиван након психичког и емотивног мучења, након епизоде са револвером и након њене дуге болести и туге. У прилог поменутој контрадикторности иде и Кроткина реакција која делује као изненађеност, али и као немогућност одупирања осећању одвратности према мужу-мучитељу.

Након Кроткине реакције: „А ја сам мислила да ћете ме *и*ако оставити” (Достојевски 2012: 169), следи супругово признање како је уживао у мучењу других, да се зато са њом и оженио – да је мучи (Достојевски 2012: 170). Наиме, овим сазнањем долази „до потпуног рушења целог система у којем „ја” има функцију да регулише сталну коегзистенцију противречних садржаја сазнања” (Стриковић 1982: 11, 12). Свест о апсурдности сопственог положаја резултује потпуном променом Кроткиног понашања – постаје замишљена, благо насмејана и одсутна:

У самоубиству постоје егоизам и егоцентризам, понирање у себе и испуњеност собом, тј. нема нормалне љубави према себи као према бићу које припада Богу. Кад човек постане сам себи мрзак и одвратан, када жели да уништи себе, он то никоме не опрашта, њему постају мрски и одвратни и други људи и сав Божији свет. (Берђајев 2011: 26)

Директни окидач суицида јесте свест о томе да је мучење било намера и потреба, свест да је била кажњавана упркос томе што је мучитељ све време знао да је невина. Потресена, Кротка понире у себе, препознајући велико ништа. Након молитве – скаче са прозора, држећи у наручју Богородичину икону. Не уочивши свој допринос у трагедији, супруг закључује: „Уплашила се моје љубави и упитала је себе озбиљно: да прими или не прими, и није поднела питање, боље јој је било да умре.” (Достојевски 2012: 163)

6. Закључак

Чињеница да је идентитет хумане метафизике, метафизике и поетике самоубиства, постављен у исту раван са опадајућим идентитетом хришћанске метафизике и грчевитом жељом да се тај идентитет сачува и оправда (уп. Радовановић 2021: 107), доводи до парадоксалног первертовања односа према ком, очекивано, самоубиство *ништи* хришћанство. Наиме, упркос девалвирању вере,

на које је указано на основу симболизације Кроткиног суицида, чини се да, поред очекиваног *ништиња* хришћанства суицидом, суицид на примеру „Кротке” Достојевског амбивалентно враћа, (о)позива, ресемантизује хришћанство као начело. Суицидална онтологија – оно што (би требало да) поништава веру, Богородицу, Христа – изнова поменуте ентитете враћа у суицидални дискурс као такав. У контексту реченог, онтолошка тежина Кроткиног суицида не може и не сме бити тумачена без узрочно-последичног увида у (суицидални и) симболички потенцијал иконе (и) Богородице – иконе у наручју самоубице.

Извор

Достојевски 2012: Ф. М. Достојевски, *Кротка*, Београд: ЛОМ.

Литература

- Арсенијевић Митрић 2020: Ј. Арсенијевић Митрић, Апокалипсис у роману *Браћа Карамазови* Ф. М. Достојевског, у: М. Лојаница, Д. Бошковић (ур.), *Doomsday*, књ. 1, *Сегми печат*, Крагујевац: ФИЛУМ, 215–238.
- Ахметагић 2013: Ј. Ахметагић, *Књига о Достојевском: болести прекомерног знања*, Београд: Дерета.
- Бахтин 2000: М. Бахтин, *Проблеми поетике Достојевског*, Београд: Zepter World Book.
- Берђајев 2011: Н. Берђајев, *О самоубиству*, Београд: Библиотека Реч/Логос.
- Де Шлезер 1981: Б. Де Шлезер, О три новеле Достојевског, *Поља: месечник за уметности и културу*, год. 27, бр. 268/269, Нови Сад: Прогрес, 277–279.
- Евдокимов 2009: П. Евдокимов, *Православље*, Београд: Службени гласник.
- Живковић 1985: Д. Живковић, *Речник књижевних термина*, Београд: Нолит.
- Јеротић 2000: В. Јеротић, Мариологија у православљу, *Јефимија: часопис за књижевност, уметност и духовност*, год. 11, бр. 11, Трстеник: Народна библиотека Радничког универзитета, 115–130.
- Кабић 2009: Д. Кабић, *Читање Достојевског. Самоубиство*, Нови Сад: Академска књига.
- Карпатски, Флакер 1975: Д. Карпатски, А. Флакер, *Повијести свјетске књижевности*, књ. 7, Загреб: Младост.
- Купер 2004: Џ. К. Купер, *Илустрирана енциклопедија традиционалних симбола*, Београд: Нолит.
- Миноа 2008: Ж. Миноа, *Историја смрти*, Нови Сад: Mediterran publishing.
- Недељковић 1981: Д. Недељковић, *Монолози и монодрама над „Кротком” Достојевског*, Савременик, год. 27, књ. 54, св. 11, 471–478.
- Николић 1975: М. Николић, *Игра противречја или Кротка* Ф. М. Достојевског, Нови Сад: Матица српска.
- О’Конел, Ери 2007: М. О’Конел, Р. Ери, *Илустрирана енциклопедија знакова и симбола*, Београд: ЈРЈ.
- Радовановић 2021: Ђ. Радовановић, *Поетика самоубиства у прози Иве Андрића и Милоша Црњанског*, докторска дисертација, Крагујевац: ФИЛУМ.
- Стојановић 2009: Д. Стојановић, *Рајски ум Достојевског*, Београд: Филолошки факултет Универзитета.

- Стојановић 2012: Д. Стојановић, *Енергија сакралног у уметности*, Београд: Службени гласник.
- Стриковић 1982: Ј. Стриковић, *Самоубиство и ајсур*, Београд; Љубљана: Партизанска књига.
- Фрај 1985: Н. Фрај, *Велики код(екс)*, Београд: Просвета.
- Чебашек 2021: А. Чебашек, Дисфункционални брак у новели „Кротка” Ф. М. Достојевског, у: М. Анђелковић, М. Секулић (уред.), *Савремена проучавања језика и књижевности* (зборник радова са XII научног скупа младих филолога Србије, одржаног 26. септембра 2020. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу), Књ. 2, Крагујевац: ФИЛУМ, 55–64.
- Шевалије, Гербран 2004: Ж. Шевалије, А. Гербран, *Речник симбола: митови, снови, обичаји, пошћуници, облици, ликови, боје, бројеви*, Нови Сад: Stylos.

SUICIDE AND THE SYMBOLIC POTENTIAL OF THE ICON (AND) OF THE VIRGIN IN THE NOVEL “KROTKA” BY F. M. DOSTOEVSKY

Summary

The purpose of the paper is to present the connection between the act of Krotka's suicide and the icon of the Mother of God, to which Krotka was attached. The paper deals with the symbolism of the icon, which is an image of sublime religious significance, and the Mother of God as a Christian representation. We attempt to analyze their symbolism versus the committed suicide. Also, in the paper we analyze Krotka's attitude towards religion, icon and the Mother of God. Based on the specific execution of Krotka's suicide – by jumping from the window while she was holding the icon of the Mother of God in her hands – we examine the symbolic achievements that are revealed in the mentioned paradoxical, apocalyptic situation. The sinful and the sacred are symbolically merged into one – into a death. The framework of one of the greatest human sins – suicide – meets the framework of one of the fundamental personalities of Christianity. The Mother of God – a symbol of purity, innocence and sublimity, a symbol of birth and life, a symbol of salvation and love – is a witness and accomplice in the tragic death of the heroine of Dostoevsky's novel. Diametrically opposed, the symbolic power of the icon (and) of the Mother of God and the symbolic power of suicide open the novella Krotka to a different way of reading and understanding.

Keywords: icon, Virgin Mary, suicide, death, apocalypse, Krotka, Dostoevsky

Aleksandra V. Čebašek